VERBE LATINEŞTI ÎN *-ITO*

DE

AL. GRAUR

Verbele latineşti formate cu sufixul *-it-* (*-ito*, *-itor*) (de exemplu *agito*, *pollicitor*) sînt numeroase şi ele sînt importante atît prin greutatea lor specifică în latineşte, cît şi prin faptul că de multe ori, singure sau alături de formele fără sufix, s-au menţinut în limbile romanice. Iată cîteva exemple (numerele din paranteză trimit la *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* al lui Meyer-Lübke, ed. 3, Heidelberg, 1935):

**capitare* (1635), alături de *capere* (1625)
circitare (1943), alături de *circare* (1938)
domitare (2742), alături de *domare* (2731)
pigritare (6492), alături de *pigrare* (6491)
**uannitare* (9142), alături de *uannere* (9141)
uomitare (9452), alături de *uomere* (9449)
ambitare (409), în timp ce *ambire* nu s-a păstrat.

Se mai poate adăuga rom. *şchiopăta* (pe cînd *şchiopa* este desigur derivat romînesc de la *şchiop*).

Cea mai mare parte a exemplelor latineşti este formată de grupa verbelor aşa-numite iterative sau frecventative, *-ito* nefiind decît o variantă a lui *-to* (tipul *salto*). Această formaţie a fost în mod magistral prezentată de Marie-Louise Sjoestedt (BSL, XXV, 1925, nr. 78, p. 153—173 şi nr. 79, p. 113—143). Autoarea, de la a cărei moarte prematură se împlinesc acum 20 de ani, a arătat în mod convingător că valoarea obişnuită a acestor verbe este de imperfectiv, că ele au la bază adjectivul verbal în *-to-* şi, lucru mai interesant, a ştiut să vadă că succesul formaţiei se datorează între altele faptului că se încadrează într-o conjugare regulată, în timp ce verbele fără sufixul *-to-* erau de obicei de conjugarea a III-a, esenţialmente neregulată. Pentru mine nu încape îndoială că tot în această împrejurare trebuie să vedem şi cauza principală a păstrării verbelor în *-ito* în limbile romanice (SCL, XIII, 1962, p. 155).

În cele ce urmează, las la o parte formaţiile în *-to* şi mă ocup numai de *-ito(r)*, pentru a discuta exemplele a căror formaţie se explică altfel sau care au căpătat o valoare specială.

După modelul derivatelor de la verbe cu supinul în *-tum*, s-au format derivate în *-ito* de la verbe de conjugarea a III-a care nu aveau supinul în *-tum*, sau îl aveau în *-tum*, dar fără *-i-*. Aceste formații se bazează pe tema prezentului, la care se adaugă direct sufixul *-ito*, uneori avînd în paralelă un verb în *-ito* derivat de la tema supinului:

agito (alături de *actito)*
appellito
cogito
coquito (alături de *coctito)*
discito
fellito
fluito
fundito
lambito
legito (alături de *lectito)*
loquitor
mergito (alături de *mersito)*
noscito
quaerito
queritor
texito
tudito (fără *n* !)
unguito.

După cum se vede, sînt destul de multe exemple. Drept model au putut servi cazurile ca:

credo (creditum), *credito*
strepo (strepitum), *strepito*
uendo (uenditum), *uendito*
uomo (uomitum), *uomito*,

la care se mai pot adăuga exemple de conjugarea I, ca *crepo (crepitum)*, *crepito.* De vreme ce de la *uendo* putem avea paralel pe *uendito*, de ce nu s-ar forma și *fundito*, paralel cu *fundo?* Exemple de derivate în *-ito* de la prezentul conjugării a II-a și I se găsesc la Sjoestedt, p. 158—159. Pentru noi este important să constatăm că formația s-a putut desprinde de baza ei primitivă, care era tema supinului în *-tum.*

Altă categorie e formată de verbele cu caracter onomatopeic care reproduc strigăte ale animalelor (las la o parte, ca nesemnificative pentru ceea ce vreau să dovedesc, exemplele de felul lui *tinnito* de la *tinnio*, căci nu se deosebesc prin nimic de masa exemplelor din celelalte categorii):

crocito < *crocio*
glattito (glaucito) < *glattio*
hinnito < *hinnio.*

Alături de aceste exemple și după modelul lor găsim și formații care nu au în paralel un verb fără *-ito:*

clocito
graccito
parsito
pilpito
soccito

tetrissito
trissito
zinzito.

Neavînd un termen de comparaţie, s-ar părea că nu putem vorbi aici de un sufix. Totuşi asemănarea de înţeles a tuturor acestor verbe înlătură îndoiala. Pe de altă parte, găsim desigur la ele valoarea iterativă, tăgăduită de Sjoestedt celorlalte: strigătul animalelor este de obicei repetat.

S-au citat şi exemple fără nici o legătură cu verbele, derivate de la substantive sau adjective. Pentru unele cazuri sînt de acord cu această explicaţie. În primul rînd avem verbe în *-ito* formate cu simplul sufix verbal *-a-* de la substantive în *-es*, *-itis:*

caespito, *comitor*, *diuito*, *equito*, *hospitor*, *ingurgito*, *limito*, *milito*, *sospito*, *uelitor.*

Pentru un roman din epoca republicană era fără îndoială clar că tema lui *diuito* e *diuit-* şi nu *diu-(es)*. Deci în vremea aceea nu putea fi vorba de a intercala verbele de acest fel în grupul derivatelor în *-ito*. Dar mai tîrziu, cînd flexiunea se pierde, cînd rămîne numai forma de nominativ sau cea a cazurilor oblice, eventual numai un derivat verbal paralel fără sufixul cu dentală, nu pare de loc imposibil ca vorbitorii să fi văzut şi în verbele citate aici derivate în *-ito:* găsim în REW nominativul *caespes* (1476) şi verbul *caespitare* (1477), nominativul *hospes* (4197) şi verbul *hospitare* (4199), iar *equito* a putut fi pus în legătură directă cu *equus*. Prin aceasta formaţia a putut fi consolidată în epoca imperială şi mai tîrziu.

Sînt însă şi exemple mai sigure:

bubulcito(r) de la *bubulcus*
exorbito, format de la *orbita*, a fost desigur pus în legătură cu *orbis*
periclitor alături de *periculum*
puellitor de la *puella*
uinito de la *uinum.*

Bubulcitor, care înseamnă « a face meseria de *bubulcus* », se leagă uşor de sensul de iterativ. Pentru celelalte exemple am găsi un bun model în *lutito* (format de la *luto*, dar înţeles ca derivat de la *lutum)*, dacă s-ar admite restituirea acestui cuvînt în textul corupt din Pl., *Trin.*, 292. *Febricito* în raport cu *febris* rămîne încă nelămurit: comparaţia cu *felicito* (Ernout-Meillet) lasă neexplicat pe *c* din *febricito*, afară de cazul cînd ne-am referi la o epocă în care *felix* s-ar fi pronunţat * *felis.*

Mai rămîne un grup masiv de derivate de la substantive, care după părerea mea nu a fost încă suficient lămurit. Le înşir mai jos, trecînd în paranteză substantivul sau adjectivul cu care au fost puse în legătură:

anilitor (anilis)
crudito (crudus)
debilito (debilis)
densito (densus)
fecundito (fecundus)
felicito, infelicito (felix)
heredito (heres)
humilito (humilis)
longaeuito (longaeuus)
mobilito (mobilis)
nobilito (nobilis)

uanito (uanus)
uastito (uastus)
uilito (uilis).

S-ar putea crede că între acest grup şi cel anterior nu e nici o deosebire. Dar această credinţă ar fi greşită. În primul rînd e vorba aici de baze adjectivale (cu excepţia lui *heredito)* şi nu avem siguranţa că astfel de baze există. În al doilea rînd, bazele adjectivale ar fi de tipuri foarte diferite între ele. Mai departe nu vedem de ce s-ar fi format un derivat de la *anilis* şi nu de la *anus*. De la *heres* s-a format în epoca republicană *exheredo*, ceea ce pare normal, şi abia tîrziu, după ce s-a creat *heredito*, apare şi *exheredito*, fără să aducă vreo nuanţă de sens în plus. Acesta este după mine principalul argument împotriva explicaţiei pe care o discut: nici unul dintre exemple nu este nici imperfectiv, nici iterativ, nici intensiv. De ce atunci a fost nevoie de această formaţie, productivă mai cu seamă în epoca tîrzie?

Stolz, *Historische Grammatik*, I, Leipzig, 1894, p. 333, a fost mult mai aproape de adevăr, pornind de la substantivele în *-tas*. El citează numai trei exemple (se vede însă că sînt mult mai multe) şi consideră că verbele ca *debilitare* se explică prin haplologie: *debilitat-are*. Pe vremea aceea haplologia explica multe lucruri, dar în cazul nostru nu pare acceptabilă. Ce e drept, absolut toate exemplele pe care le-am adunat au alături un substantiv în *-tas*, în general mult mai obişnuit decît verbul derivat, şi aceasta face foarte plauzibilă legarea verbelor de substantive. Dar dacă realmente am avea de-a face cu o haplologie, ne-am aştepta să găsim pe undeva măcar un exemplu netransformat, ceea ce nu e cazul.

În realitate, trebuie să trecem direct de la substantive la verbe, pe bază de analogie. Alături de *denso*, avem pe *densito*, care ar putea fi derivat normal de la verb, şi pe *densitas*, derivat de la adjectivul *densus*. Nimic nu era mai uşor decît să se pună *densito* în legătură directă cu *densitas*. În acelaşi fel s-ar putea interpreta *uastito* alături de *uasto* şi *uastitas*, *uanito* alături de *uanor* şi *uanitas*.

Acelaşi proces, exact în aceeaşi formă, se petrece în vremea noastră în limbile romanice. Au apărut verbele:

fr. *faciliter*, it. *facilitare*, rom. *facilita*
fr. *graviter*, it. *gravitare*, rom. *gravita*
fr. *nécessiter*, it. *necessitare*, rom. *necesita*
it. *abilitare*, rom. *abilita*
it. *capacitare*, rom. *capacita*
rom. *validita*,

toate formate de la substantive care în latineşte erau (sau ar fi fost, dacă ar fi existat) în *-itas* (vezi cartea mea *Etimologii romîneşti*, Bucureşti, 1962, p. 105).

ЛАТИНСКИЕ ГЛАГОЛЫ НА *-ITO*

РЕЗЮМЕ

В латинском языке, наряду с довольно многочисленными глаголами многократного вида на *-ito*, встречаются глаголы на *-ito*, обозначающие крики животных и тоже выражающие многократность действия. Вторая

группа (типа: debilito, felicito и т.д.) формировалась не от прилагательных, а от существительных с окончанием на *-tas*, происходящих от прилагательных.

LES VERBES LATINS EN -*ITO*

RÉSUMÉ

En latin, à côté des itératifs, assez nombreux, en *-ito*, on trouve des verbes en *-ito* qui désignent des cris d'animaux et qui s'expliquent, vraisemblablement, par les itératifs. Un autre groupe (type *debilito*, *felicito*, etc.) a été fait non pas sur les adjectifs, mais bien sur les substantifs en *-tas* qui en dérivent.
